

İslamofobinin Kökenleri: Batılı mı Doğulu mu?

The Origins of Islamophobia: Western or Eastern?

Doç.Dr. M. Ali KIRMAN^a

^aDin Sosyolojisi AD,
Kahramanmaraş Sütçü İmam
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Kahramanmaraş

Yazışma Adresi/Correspondence:
Doç.Dr. M. Ali KIRMAN
Kahramanmaraş Sütçü İmam
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Din Sosyolojisi AD,
Kahramanmaraş
makirman@ksu.edu.tr

ÖZET Bu makalenin amacı, olgusal bir gerçekliğe dönüşen İslamofobi'nin oluşumunda etkili sebepleri irdelemek, böylece sorunun çözümüne yönelik neler yapılabileceğinin anlaşılmasına katkı yapmaktır. Çok karmaşık yapısı ve çok köklü bir geçmişi nedeniyle İslamofobi olgusunu ve kökenlerini anlamak elbette kolay bir mesele değildir. Kavramsal belirsizliklere rağmen İslamofobi hem İslam'dan korkma ve ürkme hem de Müslümanlardan çekinme ve onlardan hoşlanmama şeklinde tezahür eden irrasyonel bir korkudan, fobiden kaynaklanan çeşitli söylem, tutum ve tavırlar bütününden oluşan bir olguya dönüşmüştür zamanla. Daha ziyade ırkçılık, yabancı düşmanlığı, önyargı, ayrımcılık, dışlanma, şiddet gibi kavramlarla tanımlandığı görülen İslamofobi'nin ortaya çıkmasında ve yaygınlık kazanmasında sosyal, kültürel, tarihî, dinî vb. çok çeşitli sebepler etkili olmuştur. Bu sebepleri iki ana kategoride toplamak mümkündür. İlki 'Batılı' olup, Batılılardan ve onların İslam'ı Hristiyan inançları ve kültürü çerçevesinde anlamalarından, Batı medyasında İslam'ın ve Müslümanların maksatlı karalanmasından kaynaklanmaktadır. İkincisi 'Doğulu' olup, Müslümanlardan ve onların demokratik haklarını kullanma ve katılım eksikliğinden, yerli halkla iletişim kurma becerilerinin zayıflığından ve fiziksel olarak Avrupa'da ikamet etmekle birlikte zihinsel olarak memleketlerinde yaşamlarından kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslamofobi, Batı'da İslam imajı, İslam karşıtlığı, önyargı, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık, dışlanma, şiddet, karikatür krizi

ABSTRACT The aim of this paper is to examine factors pertaining to what are causes of Islamophobia as a phenomenon, and what can be done to deal with the solution of this problem. Understanding of 'Islamophobia' phenomenon and its origins is not easy issue, because of its complex structure and its deep roots. Despite the failings of the term and the lack of clarity Islamophobia has become a phenomenon consisting of all kinds of different forms of discourse, speech and acts which they all emanate from an irrational fear (a phobia) either a dread or hatred of Islam and a fear or dislike of all or most Muslims. So this term has rather described with racism, xenophobia, prejudice, discrimination, exclusion, and violence. There are various causes, e.g. social, cultural, historical, religious ones in the rise of Islamophobia. It is possible to categorize these causes into two items. One of them is 'western' which emanates from Western people and their understanding of Islam in Christian beliefs and culture, and the image of Islam in West, namely the deliberate demonization of Islam and Muslims in the western media. Another one is 'eastern' which emanates from Muslims and their lack of participation to governmental and local organizations, namely their reluctance to use democratic rights, and from their lack of sufficient qualifications to communicate to native people, because while their territory of residence is Europe, their territory of reference is own country.

Key Words: Islamophobia, image of Islam in West, anti-Islamism, prejudice, racism, xenophobia, discrimination, exclusion, violence, caricature crisis

1. BİR KAVRAM OLARAK İSLAMOFOBİ

İslamofobi dünya literatüründe küresel bir olguyu ve sorunu niteleyen yeni bir kavramdır. Yeni olmakla birlikte kısa zamanda Batı aydınları ve medyasının “tutkusu” olmuş ve Hristiyan Batı dünyasında oldukça popülerite kazanmıştır. Ancak İslamofobik tutum ve tavırların özellikle Avrupa kıtası ve ABD gibi Müslüman göçünün yoğunlukta olduğu batı ülkelerinde belirgin olarak görülmesi, onların sadece kapitalist batı ülkelerinde meydana geldiği, farklı kıta ve ülkelerde yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim son yıllarda tüm dünyada bir İslam korkusu, hatta İslam karşıtlığı ve düşmanlığından, kısaca “*İslamofobi*” den söz edilmektedir. Şu halde tüm dünyanın gündeminde olan böyle bir olgunun tanımlanması ve hangi sebeplere bağlı olarak ortaya çıktığının belirlenmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Yeni bir olguyla veya sorunla karşılaşıldığında onun anlaşılması ve aşılması için öncelikle tanımlama yoluna gidilir. Hiç kuşku yok ki, her tanımlama çabası araştırılan olay ve olguların anlaşılması ve genel çerçevesinin belirlenmesi açısından son derece önemlidir. Aslına bakılırsa İslamofobi üzerine yapılmış çalışmalarla önemli bir literatür ortaya çıkmıştır. Çoğu İngilizce kaleme alınmış bu literatürde söz konusu olgunun mahiyeti ile ilgili bazı belirlemelerde bulunulmakla birlikte üzerinde mutabık kalınmış bir tanımının yapılamamış olması bir yana, olgunun daha ziyade öznel ve önyargılı değerlendirildiği görülür. Ayrıca yazılı ve görsel medyada ve çeşitli internet sitelerinde Batılıların Müslümanları (Doğuluları), Müslümanların da Batılıları itham ederek sorumluluğu karşı tarafa yıkma gayretiyle yaklaşımları da kavramla ilgili belirsizliği arttıran bir diğer unsurdur. Tanımlamadaki en temel sorun, İslamofobinin kavramsal bir belirsizlik içermesinin yanı sıra yüzyıllar öncesine uzanan köklü bir geçmişi olması nedeniyle çok çeşitli sebeplerden beslenmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Batılı medya aracılığıyla sürekli yeniden üretilmesi de olguyu son derece karmaşık bir hale getirmiştir.

Bütün bu zorluklara rağmen yine de İslamofobi ile ilgili bazı belirlemelerde bulunmak mümkün-

dür. Fobi (phobia) köken itibarıyla Grekçe bir kelime olup, Yunan mitolojisinde “dehşet tanrısı” olan Phobos’tan geldiği bilinmektedir. Kavram en genel anlamda Batı dünyasında görülen “İslam’a karşı kin, nefret ve düşmanlık besleme”, “Müslümanlardan nefret etme ve hoşlanmama” şeklinde “irrasyonel” bir korku ve fobi olarak tanımlanmaktadır (Maussen 2006:6). Bir diğer ifadeyle, İslam korkusuna dayalı Müslüman karşıtlığını, ayrımcılığını ve düşmanlığını ifade eder.

İlgili literatür içerisinde akademisyenler tarafından kaleme alınan kitap ve makale gibi bilimsel yayınlar ile çeşitli araştırma merkezleri ve enstitüler tarafından akademisyenlere veya akademyaya yakın uzmanlara hazırlattırılan raporlar ve dosyalar incelendiğinde, İslamofobi’nin daha çok ‘önyargı’ (prejudice), ‘ayrımcılık’ (discrimination), ‘dışlanma’ (exclusion), ‘şiddet’ (violence) gibi kavramlara atfen tanımlandığı görülür. ‘Önyargı’ ile Batı medyasında ve Batılıların gündelik hayatında Müslümanlar aleyhine sergilenen tutum ve tavırlar kastedilir. ‘Ayrımcılık’ kavramı Müslümanların iş ve çalışma hayatında, eğitim ve sağlık hizmetleri alanında karşılaştıkları farklı uygulamaları, zorluk ve sıkıntıları ifade eder. ‘Dışlanma’ ile anlatılan ise Müslümanların yönetim mekanizmalarına dâhil edilmemeleri, siyasi ve demokratik haklarını kullanmaktan yoksun bırakılmaları durumudur. Müslümanlar tarafından yapılan sözlü sataşmalar ile fizikî saldırılar de ‘şiddet’ kavramı içerisinde değerlendirilir.

İslamofobi ile ilgili yapılan tanımlamalarda ‘ırkçılık’ (racism), ‘yabancı düşmanlığı’ (xenophobia), ‘Yahudi düşmanlığı’ (anti-semitism) ve ‘İslam düşmanlığı’ (anti-İslamism) kavramları da kaçınılmaz olarak gündeme gelmektedir. Aslında aralarında oldukça yakın bir anlam ilişkisi olan bu kavramların ve olguların birbiriyle karıştırılmaması, birbirinden ayırt edilmesi önem arz etmektedir. Bilindiği gibi, İslamofobi kavramıyla sıkça zikredilen ırkçılık ve yabancı düşmanlığı batı ülkelerinde yaşayan daha geniş bir kitleyi ilgilendirmektedir. ‘İrkçılık’, insanların farklı ırk gruplarına ayrılacağı ve bu grupların belli bir zeka, yetenek ve ahlakilik hiyerarşisi içinde sıralanabileceği fikrine dayanan toplumsal ve siyasi bir ideoloji iken (bkz. Kirman 2004:105), ‘Yahudi düşmanlığı’ ise Yahu-

dilere ve Yahudi dinine karşı özellikle Haçlı Seferleri'nden sonra Avrupa'da gelişen ve kökleri siyasi rekabete dayanan olumsuz ve düşmanca bir tutumu ifade eder (bkz. Kirman 2004:247-8). İslamofobi, anti-İslamizm ve anti-semitizm kavramlarına tarihsel bir yaklaşım sergileyen bir araştırmacı da bir yazısında, bu kavramların ayrı şeylere tekabül ettiğini, dolayısıyla içeriklerinin farklı tanımlanması gerektiğini ifade etmiştir. İslamofobi kavramı, sosyolojik bir temelde Batı toplumunun Müslümanlardan korkusuyken, anti-İslamizmin ise ideolojik ve politik bir alt yapının ürünü olarak nitelendirilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur (Canatan 2007:27-8, 42-3). Anlaşılan sağlam bir gerçekliğe dayanmadığı halde İslam'dan ve Müslümanlardan çekinme, korkma ve kaçma içgüdüsünü ifade eden İslamofobi, İslâm karşıtlığını ve/veya düşmanlığını ifade eden anti-İslamizmin bir ön aşaması olarak değerlendirilebilir.

2. İSLAMOFOBİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

İslamofobinin tarih sahnesine çıkışı ve evrilmesiyle ilgili olarak bazı çizgilerin belirginleştirilmesi gerekmektedir. İslamofobi kavramı, her ne kadar 11 Eylül 2001 tarihinden sonra popülerlik kazanmış olmakla birlikte köken olarak çok daha gerilere, sözcüğü 1980'li yıllara kadar götürülebilir (bkz. Strabac and Listhaug 2008:273). Özellikle 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması, komünizmin tarih sahnesinden çekilmesi ve akabinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra tek kutuplu bir dünyanın ortaya çıkması neticesinde Batı dünyasında başta ABD'de bazı politikacıların ve düşünce kuruluşlarının yeni bir 'düşman', sosyolojik bir ifadeyle 'öteki' arayışına girdikleri ve bu bağlamda öteki olarak da İslam'ı seçtikleri bilinmektedir. *The New York Times* gazetesi 1993 Eylül'ünde bu "düşman"ı şöyle duyurmuştur: "İslam köktendinciliği hızla küresel güvenlik ve barış için en önemli tehdit haline geliyor. 1930'lardaki nazizm ve faşizm, 1950'lerdeki komünizm tehdidi kadar büyük bir tehlike bu..." (bkz. Şafak 2006). Daha sonra gelişmeler çerçevesinde bir tehditten ziyade bir sorun olarak gerek medyada, gerek akademik çevrelerde İslamofobi kavramı ortaya atılmıştır. Örneğin *Le Monde* gazetesi 1994'te Avrupa'da tırmanan İsla-

mofobiye karşı uyarıcı bir yazı yayınlamıştır. Özellikle Samuel Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" makalesi (1993), İslam'ı Batı için bir potansiyel düşman olarak lanse etmesinin ideolojik zemini olmuştur. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından bu fobi, siyaset ve medya öncülüğünde Batı toplumunun bilinçaltına kazınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Bernard Lewis (1990; 2004), Oriana Fallaci gibi yazarların sürekli gündeme getirdiği ve aslında bir 'mit' veya 'efsane' olmaktan öte geçmeyen "İslam tehdidi" (Esposito 2002), Batı dünyasında korkuları toplu isteriye dönüştürmüş görünmektedir. Danimarka'da *Jyllands-Posten* adlı bir gazetesinin 30 Eylül 2005 günlü nüshasında Hz. Muhammed ile ilgili yayınlanan karikatürlerle başlayan, daha sonra Norveç'e sıçrayan oradan da tüm dünyaya yayılan "karikatür krizi" de son noktayı koymuştur.

İslam korkusu ve hatta karşıtlığı açısından 11 Eylül 2001 tarihi oldukça önemlidir. Zira bu tarihten sonra tüm dünyada güvensizlik havası oluşturulmuş ve bir anlamda korku iktidarı kurulmaya çalışılmıştır. Gerçekten de günümüzün modern toplumlarında korkunun iktidarından söz edilmektedir. Tüm dünyada oldukça geniş bir alana yayılmış olan bu korkunun daha ziyade ötekine, yabancıya, göçmene, azınlığa, İslam'a, bizden olmayana karşı duyulduğu gözlenmektedir (bkz. Kaya 2007:221-2). Güvenlik söylemiyle üretilen ve modern insanın her an risk altında olduğunu anımsatan bu korku iktidarı artık Foucault'nun kavramsallaştırmasıyla, modern devletlerde uygulamaya konulan ve 'yönetimsellik', 'yönetim zihniyeti' ya da 'ussal yönetişim' (governmentality) olarak adlandırılan neo-liberalist yeni bir modelin araçlarından biri haline gelmiştir. Foucault bu kavramı, "hedefi nüfus, temel bilgi biçimi ekonomi politik ve esas teknik araçları güvenlik aygıtları olan bu çok spesifik ama karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlar, prosedürler, analizler ve düşünceler, hesaplar ve taktiklerden oluşan bütün" olarak açıklar (Foucault 2000:285). Yönetim kavramının modern içeriğini ortaya koymak için 16. yüzyılda meydana gelen tarihsel kopuşa dikkat çeken Foucault, hükümlerlikte yönetimin nesnesi belirli bir toprak ve üzerinde yaşayan tebaa olarak kendini gösterirken,

modern yönetimin özelliği bir yönetim nesnesi olarak insanlarla, “şeyleştirilmiş nüfus”la ilgilidir (Foucault, 2000:273). Bir diğer ifadeyle, hükümlerlikte kısıtlayıcı olan yasaların önemli olduğu söylenebilirken, yeni yönetim anlayışında önemli olan, insanlara yasaları dayatmaktan çok onları yönlendirmek, yani “yasalardan ziyade taktiklere başvurmak ve eğer gerekirse de yasalardan taktikler olarak yararlanmak”, böylece “şeyleri (halkı) birtakım araçlarla şu ya da bu ereğe ulaşılabilecek bir şekilde düzenlemektir”. Anlaşılan modernitede yönetimin amacı değiştiği gibi araçları da değişmiştir; yönetim araçları artık ‘yasalar’ değil bir ‘taktikler dizisi’dir (Foucault 2000:276).

Anlaşılan İslamofobi kavramı, 1990’lı yıllardan itibaren belirsiz de olsa tedavülde olmuştur. Fakat her halükârda 11 Eylül saldırıları sonrası artan şiddet ve terör olayları zaten derin kökleri olan önyargı ve korkularda bir patlamaya neden olmuş ve bu çerçevede ortaya çıkan güvenlik kaygıları neticesinde kavramın kullanım alanı son derece genişlemiştir. Başlangıçta son derece öznel bir karaktere sahip iken kısa zamanda dünya gündemine yerleşmiş ve toplumsal bir gerçekliğe dönüşmüştür. Öyle ki yapay bir şekilde üretilmiş olmasına ve kavramsal belirsizliğine rağmen bugün literatürden çıkması adeta imkânsız hale gelmiştir. Buna rağmen gelecek on yılda nasıl bir kimliğe bürüneceği de spekülasyona açık bir konudur (Allen 2007:167).

Gerçi Batı’nın yüzyıllar öncesine uzanan bir İslam korkusu yaşadığı göz önüne alındığında, bu korkunun 11 Eylül’den önce de var olduğu bilinmektedir. Sözelimi İngiltere’deki Runnymede Trust tarafından desteklenen ve Prof. Gordon Conway başkanlığında çeşitli dinlere mensup üyelerden oluşan bir komisyonun 1997 yılında yayınladığı *Islamophobia: A Challenge For Us All* (İslamofobi: Hepimize Karşı Bir Meydan Okuma) başlıklı rapor, İslamofobinin 11 Eylül’ün ürünü olmadığını, daha önce de var olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Raporu ayrıca İslam korkusu ve karşıtlığının Batı ülkelerinde yüzyıllardır bulunduğu, ancak son yirmi yılda daha belirginleştiği, daha uç ve tehlikeli boyutlara ulaştığı vurgulanmaktadır. İslamofobinin teknik anlamda bir kavram olarak ilk kez kullanıldığı bu raporun “İs-

lamofobi’nin Doğası” başlıklı bölümünde, 11 Eylül’den sonra daha da tırmanan ve “uzman” sayılan kişilerin görüşlerinde açık ya da kapalı olarak kendini hissettiren İslamofobik söylemin temel bakış açlarına yer verilmekte ve bunlar sekiz madde halinde sıralanmaktadır. Buna göre;

1. İslam’ın yeknesak (monolitik) bir yapısı vardır, farklı ve değişime kapalı bir dindir.
2. İslam, diğer kültürlerle ortak değerleri olmayan ayrı bir dindir, ‘öteki’dir.
3. İslam, Batı nazarında aşağı, bayağı, barbar, irrasyonel, ilkel ve cinsiyet ayrımcılığı yapan bir dindir.
4. İslam düşman, acımasız, saldırgan, şiddet içeren, terörizme destek veren, medeniyetleri çaptırtıran bir dindir.
5. İslam, dinî inançların siyasî ve askerî çıkarlar için kullanılan manipulatif bir siyasî ideolojidir.
6. Müslümanlar tarafından Batı kültürüyle ilgili yapılan eleştiriler hiçbir değer taşımaz, anında reddedilir.
7. İslam ana akım (Sünnilik) dışında kalan Müslümanları da dışladığı için ayrımcı bir dindir.
8. İslam karşıtlığı doğal ve normal kabul edilir.¹

Anlaşıldığı kadarıyla raporda, Batı dünyasında İslam’ın farklı, öteki, aşağı, bayağı, barbar, irrasyonel, ilkel, düşman, acımasız, baskıcı, saldırgan, şiddet ve terör yanlısı gibi neredeyse bütün olumsuz sıfatlarla nitelendiği ve açıkça İslam karşıtlığı ve düşmanlığı yapıldığı, buradan da hareketle Müslümanlara karşı yapılacak ayrımcılık ve dışlama uygulamalara meşru bir zemin oluşturulduğu vurgulanmaktadır.

3. İSLAMOFOBİNİN KÖKLERİ VE SEBEPLERİ

Hiç kuşku yok ki, ötekine yönelik algılamalar, önyargılar, korkular, kaygılar, endişeler ve takıntılar birden ortaya çıkmadığı gibi sebepsiz değildir. Daha ziyade psikolojik olduğu düşünülen bu duyguların arka planında çok daha köklü sosyolojik bir temelinin de olduğu bilinmektedir. Batı dünyasında görülen İslamofobi de öznel bir durum gibi gö-

rünmekle birlikte sosyal, siyasal, kültürel, tarihî ve dinî vb. olmak üzere çok çeşitli köklerden beslenmektedir.

İslamofobi üzerine oldukça geniş bir literatürün oluştuğuna işaret edilmişti. Bu literatürün önemli bir kısmı Batılılar diğer bir kısmı ise Müslümanlar tarafından ortaya konmuştur. Batılıların zihninde İslamofobinin yüzyıllara dayanan bir geçmişi olduğu, bir bilinçaltı sorunu olduğu, yaptıkları çalışmalarda da açık veya kapalı bunun bir şekilde yansdığı bilinmektedir. Buna mukabil Müslümanlar tarafından yapılmış olan çalışmaların da savunmacı bir yaklaşımla kaleme alındığı görülmektedir. Daha ziyade Batının çokkültürlü bir geçmişi olmadığı, İslam'a karşı önyargılı olduğu, aslında çok köklü bir geçmişi olan bu korkunun 11 Eylül sonrası ısıtılarak suni bir gündem şeklinde tüm dünyaya servis yapıldığı, medyanın da bu bağlamda çok önemli bir rol oynadığı belirtilen bu çalışmalarda Batı dünyasında gözlenen İslamofobinin mahiyeti ve ortaya çıkışı ile ilgili son derece aydınlatıcı bilgilere ve yorumlara yer verilmekle birlikte böyle bir korkunun oluşumundaki sebeplerin tek yanlı ele alındığı ve Müslümanların sorumluluk düzeylerinin çok fazla sorgulanmadığı görülmektedir. Oysa İslamofobi gibi köklü bir geçmişe dayanan ve son derece karmaşık bir olgunun tek taraflı açıklanması oldukça güçtür. Her toplumsal olay ve olgu gibi, İslamofobinin de çok çeşitli sebepleri olabileceği gerçeği göz önüne alındığında tek sebebe bağlı açıklamaların indirgemecilik (reductionism) ile nitelenmesi kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla söz konusu olgunun anlaşılması açısından hem Batılıların hem de Müslümanların tutum ve davranışları bir arada değerlendirilmelidir. Nitekim Washington'daki Pew Araştırma Merkezi'nin² yapmış olduğu "*Batılılar ve Müslümanlar Birbirlerini Nasıl Görüyorlar*" araştırması da bu hususa işaret eder. 14 ülkede 14.000 kişiyle görüşülerek gerçekleştirilen anketin sonuçları sorunun her iki taraftan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Batılıların çoğuna göre Müslümanlar fanatik, şiddet yanlısı, hoşgörüsüz iken, Müslümanların çoğuna göre de Batılılar bencil, ahlaksız, açgözlü, fanatik ve şiddet yanlısıdır.

Şu halde İslamofobi olgusuna yol açan nedenler üzerine düşünüldüğünde bunların iki ana çiz-

gide toplanması mümkündür. Bunlardan ilki, Batılılardan kaynaklanan, İslam'ın kendisinden değil de algılanmasından kaynaklanan, yani İslam'dan ve Müslümanlardan bağımsız gelişen '*Batılı*', '*dışsal*'; ikincisi ise, Müslümanların bizzat kendisinden kaynaklanan '*Doğulu*', '*içsel*' sebeplerdir.

3.1. BATILILARDAN KAYNAKLANAN SEBEPLER

3.1.1. İslam-Hristiyanlık Karşılaşmaları ve Batılının Kolektif Hafızası

Günümüzde tarihte yaşanan bazı olayların modern versiyonlarının ortaya çıkışına şahit olunmaktadır. Son yıllarda Batıda İslam'a ve Müslümanlara yönelik olarak artarak devam eden baskı ve sindirme politikalarının gerçek nedeninin İslam korkusu olduğu, bu korkunun da Batı insanında yüzyıllar öncesine dayanan bir geçmişi olduğu bilinmektedir. Her toplumun olduğu gibi, Batı toplumlarının kolektif hafızasının temelinde de tarih olgusunun varlığı aşikârdır. Anlaşılan Batı toplumlarında Müslümanlara karşı artan İslamofobi ve buna paralel olarak zaman zaman ortaya çıkan saldırıların temel sebepleri arasında yüzyıllar öncesine uzanan Hristiyanlık-İslam karşılaşmasıyla Batı insanında oluşan olumsuz İslam ve Müslüman imajı oldukça etkilidir. Bir diğer ifadeyle, Batı toplumlarında görülen İslamofobinin arka planında teolojik bir temel, daha açık bir ifadeyle Hristiyan kültürünün, Hristiyan inanç ve değerlerinin yer aldığı bilinmektedir. Nitekim bir araştırmada, İslamofobinin tarihsel Hristiyan polemik yazılarından kaynaklanan güçlü bir teolojik bir temeli olmakla birlikte zamanla teolojik gerekçeleri aşarak bir ideolojiye, daha yakın zamanlarda da doğu toplumlarını nitelleyen genel geçer algılara ve hatta yargılara dönüştüğü belirtilmektedir (bkz. Olgun 2008:40).

Müslümanlar ile Hristiyanların ilk karşılaşmalarını 7. yüzyılda İslamiyet'in tarih sahnesine çıkışı ile başlatmak, dolayısıyla İslamofobinin köklerini on dört asır öncesine kadar götürmek mümkündür. Nitekim bir din olarak İslam'ın tarih sahnesine çıktığı andan itibaren Müslümanlar, Maxime Rodinson'un da belirttiği gibi, Batı Hristiyanlığı için bir sorun ve tehdit olmuştur (aktaran Esposito 1992:35). Anlaşılan Müslüman-Hristiyan karşılaşmaları tarihi, ilk dönemlere münhasır bazı istisnalar dışında

çoğu zaman çatışmalarla doludur. Birçok çatışmanın yaşandığı bu uzun tarihî süreçteki karşılaşmaların en önemlileri arasında 8. yüzyılda İspanya'da Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethedilmesi, 12 ve 13. yüzyıllardaki haçlı seferleri, çok sayıda kuşatmadan sonra 1453 yılında İstanbul'un fethi, 1538 yılında Preveze ve 1571 yılında İnebahtı deniz savaşları ve 1529 ve 1683 yıllarında Osmanlı'nın iki kez Viyana'ya kadar gelerek Avrupa'nın kapılarına dayanması sayılabilir. Ayrıca Kuzey Afrika ve Anadolu'nun işgali gibi sömürgecilik döneminde Avrupalı birçok ülkenin İslam milletleriyle olan ilişkisini de bu bağlamda belirtmek gerekir. Toplumların, dinlerin ve kültürlerin karşılaşmaları ve karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeleri mümkün olmakla birlikte bu etkileşimlere zaman zaman tek yanlı müdahalelerin yapıldığı da bilinmektedir. Sözgelimi Haçlı seferlerine asker devşirmek isteyen kilise mensuplarının yaptığı asılsız propagandalar ile hayalî tehdit ve tehlikeler etrafında Batıda oluşturulan İslamofobinin tek yanlı bir durumu ve duruşu sergilediği açıktır. Tek yanlıdır, zira İslam dünyasında dün olduğu gibi bugün de Hristiyanlarla mücadele edilmekle birlikte hiçbir zaman bir Hristiyanlık düşmanlığından söz edilemez. Nitekim SETA³ tarafından yayınlanan ve Avrupa ve Kuzey Amerika'daki İslam karşıtlığına benzer bir biçimde İslam dünyasında bir Batılı veya Hristiyan düşmanlığı olup olmadığını Türkiye örneğinde sorgulayan araştırmancının bulguları da bu gerçeği doğrulamaktadır. Kudret Bülbül, Bekir Berat Özipek ve İbrahim Kalın'ın birlikte gerçekleştirdiği "*Türkiye'de Toplumun Batı Algısı*" adlı bu çalışma (2008), Türkiye'de toplumda bütünüyle bir Batı ya da Hristiyan karşıtlığının veya düşmanlığının değil, Batı siyasetine yönelik eleştirel bir tutumun olduğunu ortaya koyması açısından son derece önemlidir.

Batılıların İslam ve Müslümanlarla bir diğer karşılaşması da yaklaşık yarım asır önce gerçekleşmiştir. 1960'lı yılların başından itibaren Avrupa'nın artan işgücü ihtiyacı nedeniyle dünyanın çeşitli ülkelerinden vasıfsız işçi alımları neticesinde olmuştur. Bu ihtiyacın daha ziyade üçüncü dünya ülkeleri olarak tabir edilen ülkelerden karşılanmaya çalışıldığı, bu çerçevede Kuzey Afrika ve Türkiye gibi ülkelerden de çok sayıda Müslümanın Avru-

pa'ya göçmen olarak yerleştiği bilinmektedir. Müslümanlar şu an Avrupa Birliği'nin ikinci en büyük dinî grubunu oluşturmaktadır.

Daha yakın tarihte İslam ile Hristiyanlığın karşı karşıya getirilmeye çalışılmasına da şahit olunmuştur. Soğuk savaş sonrası dönemde bir 'öteki' arayışına giren Batı için en elverişli alternatif olarak İslam gösterilmiştir. Bir diğer ifadeyle, "kızıl komünist tehlike"nin yerini "fanatik Müslüman imajı" almıştır (Haleber 2005). Bu dönüşümde "medeniyetler çatışması" tezi de ideolojik bir zemin oluşturmuştur. 11 Eylül 2001 tarihinde Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırı ve akabinde Londra, İstanbul ve Madrid gibi dünya şehirlerine yapılan saldırılar neticesinde başta ABD olmak üzere tüm dünyada bir güvenlik sorunu ortaya çıkmıştır. Terörle mücadele adına asimetrik güç kullanan Batı, Müslümanları ve İslam'ı "terör ve şiddet" kavramlarıyla beraber anmaya başlamış ve netice itibarıyla terörün yayılmasına ve küreselleşmesine yol açmıştır (bkz. Kirman 2006:75-6). Bütün bu gelişmeler zaten tedirgin olan Batı insanının endişe ve kaygılarının artmasına ve kontrolsüz korkular geliştirmesine sebep olmuştur ve halen de olmaktadır. İslami terörizm konusunda Batıda iki hileli yaklaşım söz konusudur: İlki, İslam'da şiddet ve terör çağrıştıran ayetler içeren Kuran, Müslümanları yönlendirmektedir, yani kutsal metinler aktiftir. İkincisi Yahudi ve Hristiyanlar kutsal metinlerini, şiddet ve terör çağrıştıran pasajlar içerse de, istedikleri gibi yorumlama yeteneğine sahiptir, yani metin pasiftir (bkz. Asad 2003:10-11). Bu tür yaklaşımlara ilave olarak sorumluluk mevkiinde olan kişiler tarafından dile getirilen "medeniyetler çatışması", "Haçlı seferleri" gibi çatışma doğuracak söylemler de korku ve endişeleri arttırdığı gibi çatışma ortamını karşılıklı olarak körüklemiştir. Hatta söylemin de ötesine geçerek dünyadaki 1,2 milyar Müslümanı düşman olarak kurgulamak suretiyle bir anlamda "yeni Haçlı seferleri" başlatılmıştır (bkz. Qureshi and Sells 2003).

Küreselleşme sürecinde özellikle iletişim ve ulaşım alanlarındaki gelişmelere paralel olarak artan kültürel etkileşim de Batılılar ile Müslümanlar arasında bir başka karşılaşma olarak zikredilebilir. Bu bağlamda Batı ülkelerinde göç ve ihtida yolu-

la “Müslüman nüfus” her geçen gün artmakta; bu da, Esposito’nun da belirttiği gibi (1992:232) Batı insanı tarafından bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bir diğer ifadeyle, Batılıların güvenlik kaygılarının artmasında, buna bağlı olarak İslamofobik düşüncelerin, tutum ve davranışların ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden biri de, Avrupa’nın değişen demografik yapısıdır. Bugün AB üye ülkelerde yaşayan 425 milyon nüfusun yaklaşık % 5’i Müslüman olduğu bilinmektedir (bkz. Savage 2004:27). Avrupa’nın demografik yapısıyla ilgili bu rakamların ileride öngörülemez sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir. Bu durum Batı insanı açısından ontolojik bir tehdit olarak algılanmakta ve bir takım kaygı ve endişeleri de beraberinde getirmektedir. Türkiye’nin AB üyeliği de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Başlangıçta “misafir işçi” olarak gelen ancak zamanla oranın “daimi mükimi”, hatta “vatandaşı” olan bu nüfusun yerli nüfusa oranla daha genç ve doğurgan olduğu düşünüldüğünde Avrupalıların kimlik ve gelecekle ilgili kaygıları bir ölçüde anlaşılır. Bunu yüksek sesle ifade edenlerden biri Bernard Lewis’tir. Alman *Die Welt* gazetesinin 28 Temmuz 2004 nüshasında yayınlanan röportajında Lewis, Batı Avrupa’nın İslamlaşacağı öngörüsünde bulunmuştur. “Avrupa ve Batı Arap dünyasının ya da Magrib’in bir parçası olacak” öngörüsünde bulunan Lewis, bu öngörüsüne göç ve demografik durumu gösterir. Avrupalıların geç evlendiğini ve az çocuk yaptığını, göç eğiliminin de güçlü olduğunu belirttikten sonra “eğilimler bu şekilde devam ederse, 21. yüzyılın sonunda Avrupa’nın nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşacaktır” yargısına varır (bkz. Lewis 2004). Aslında Lewis yalnız değildir, çok sayıda yazar da bu görüşü dile getirmektedir (bkz. Savage 2004). Ancak Avrupa Birliği Komisyonu tarafından hazırlanan raporlarda, söz gelimi 2007 Genişleme raporunda yeni göçmenlerin AB üyesi ülkelerde ekonomiyi canlandırdığını, ücretler ve istihdam sorunlarına ya çok az etki ettiğini ya da olumsuz hiçbir tesirin olmadığı tespit edilmiş ve serbest dolaşımın kısıtlanmasına gerek olmadığı sonucuna varmıştır. Bu da bir anlamda Türkiye’nin AB üyeliğine karşı çıkan Hıristiyan Demokratlar ile ırkçıların dile getirdiği, “Türkiye üye olursa Avru-

pa’yı Türkler doldurur” tezinin çöktüğü anlamına gelmektedir (bkz. Gültaşlı 2008).

3.1.2. İslam’ın Görünürlüğü ve Kültürel Kimlik

20. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Soğuk Savaş dönemi sonrası başta ABD ve Avrupa ülkelerinde olmak üzere tüm dünyada kimlik siyaseti önem kazanmış, bu da zamanla Müslüman nüfusa yönelik dışlayıcı ve baskıcı uygulamalara dönüşmüştür. Bu tür baskı ve yıldırma eğilimlerinin somut artışına paralel olarak Müslümanlarda da kazanılmış haklarını, mevcut pozisyonlarını kaybetmeme ve koruma adına geri çekilmiş, savunma reflekslerini güçlendirmiştir. Bu bağlamda Hristiyan Batı dünyasında yeni bir kavram olarak İslamofobi üretilmiş ve medya ve diğer iletişim kanallarıyla kısa zamanda tüm dünyada yaygınlık kazanmıştır. 11 Eylül sonrası yaşanan gelişmeler de güvenlik sorunuyla birlikte kimliklerin değişime uğramasına yol açmıştır. Küresel gelişmelere paralel olarak Kıta Avrupasında da kimlik unsuru ön plana çıkmaya başlamıştır. Bir kimlik olarak ‘Avrupalı’ ve ‘Avrupalılık’ kavramlarının ilk kez 732 yılında kullanıldığı (bkz. Karlsson 2004:27; Cardini 2004:5-6) bilinmekle birlikte soğuk savaş dönemi sonrası Avrupa’da bu kimliği dinî ve kültürel kavramlarla anlama eğilimi hız kazanmıştır. Bu da bir anlamda Avrupa Birliği’nde dinî ve kültürel farklılığı kabul etme ve yönetme konusunda ihmaller ve yetersizlikler olduğunu göstermektedir (Ramberg 2004:5). Bir diğer ifadeyle, Avrupa’nın bir kimlik krizi yaşadığı ve henüz bir çıkış yolu bulamadığı anlaşılmaktadır (Hoffman 1994).

Birbirinden çok farklı söylem, tutum ve davranış tarzlarının bir araya gelmesiyle “İslam’dan irrasyonel bir tarzda korkma” tarzında oluştuğu anlaşılan İslamofobinin daha geri planda kimlikle ilgili ideolojik bir özden kaynaklandığını söylemek mümkündür (Maussen 2006:6). Modern İslamofobinin İslam dininden ziyade Müslüman kimliğine yönelik ve bu kimliğin gittikçe daha ‘görünür’ (visible) olmasına duyulan bir fobi olduğunu anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle, Batı toplumlarında Müslümanlara karşı İslamofobik eğilimlerin artmasında “İslam’ın görünürlüğü”nde (visibility of Islam) gözlenen artışın da önemli bir etkisi olduğu

belirtilmelidir. İslam'ın görünürlüğü bağlamında camiler, minareler, İslamî okullar ve dinî eğitim, imam ve atâşe gibi dinî yetkililer, siyasî hareketlilik ve temsilciler, helal gıda, mezarlık ve başörtüsü sayılabilir (bkz. Maussen 2007:4). Görünürlük konusunda ilk sırada gelen camilerin sayısında görülen hızlı artış aynı zamanda Avrupa'da İslam'ın kalıcılığının en somut göstergesidir. Bu yüzden camilerin daha modern ve çağdaş bir görünümle inşa edilmesi yönünde bazı teklif ve telkinlerin özellikle Fransa ve Hollanda'da artmış olduğu görülmektedir (bkz. Maussen 2005:3-4). Aslında bu tür telkinlerin camilerden ziyade kimlikle alakalı olduğu açıktır. Bir diğer ifadeyle, her geçen gün daha fazla görünür hale gelen İslam genel olarak Avrupa yaşam tarzına bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bunun en önemli göstergesi olarak aslında çoğu zaman köktendinci (fundamentalist) hareketler gösterilmektedir. İslam'ın özünden ziyade görünürlüğüyle ilgilenen İslamî köktencilik, Batı'daki yabancı düşmanlığı, ırkçı ve şiddet eğilimli tutum ve davranışların kaynağı olarak algılanmaktadır (Kaya 2007:241).

Batı insanı Avrupa'da İslam'ın görünürlüğünü sadece bunlarla değerlendirmemektedir. Bugün Avrupa'da yaklaşık üç milyon kimliksiz çocuğun bulunduğu, bunların da büyük bir kısmının göçmen ve işçilerin çocukları olduğu düşünüldüğünde bir başka büyük toplumsal sorun ortaya çıkmaktadır. Bu gençlere nasıl rehberlik yapılacağı, kimlerin rol model olacağı sorusu cevap beklemektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında İslamofobi kavramının Avrupa'nın kimlik siyasetinde önemli bir rol oynadığı anlaşılmış olur. Nitekim Fransız siyaset bilimci Vincent Geissler de, sorunun dinden kaynaklanmadığını, çünkü Fransız toplumunda dinlerin hiç sürtüşmeden bir arada yaşadığını belirtir. Ona göre sorun, ideolojik yaklaşımlara dinî kimliklerin alet edilmesinden ve böylece Fransa'nın bir İslam tehdidiyle karşı karşıya olduğu düşüncesinin yayılmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Bir diğer ifadeyle, İslamofobinin yükselişinin ardında derin bir kimlik krizi bulunmaktadır (Geisser 2004:38-9).

Kimlikle ilgili en temel ilke, insanın kendi varlığının ve kimliğinin farkına 'öteki' ile varmasıdır.

Bir diğer ifadeyle, ötekini tanımlamak aslında bir anlamda kendini tanımak ve kendi kimliğinin farkına varmak demektir. Farklı dil, din ve ırklarla ortak ve birlikte yaşama konusunda zengin bir deneyimi olmayan Avrupa da yaşadığı kimlik krizini aşmak için adeta bu ilkeye sarılarak Müslümanları ötekileştirmektedir. Nilüfer Göle'nin kavramsallaştırmasıyla ifade edilecek olursa, İslamofobik tutum ve tavırlarla Avrupa "kimliklendirilir"ken, Türkler ve Müslümanlar "ötekileştirilmekte"dir. (Göle 2006:255). Ancak burada ötekileştirmenin sağlıklı bir yolla değil, manipulatif bir tarzda işletildiği de gözlenmektedir. Nitekim Şenay'ın da belirttiği gibi, Batı, yaşadığı kimlik krizini İslam'ı karalayarak, hatta terörizmle özdeşleştirerek aşmaya çalışmaktadır (Şenay 2006).

Bu bağlamda İslamofobi olgusu aslında bir anlamda yeni Avrupa'da Müslümanlar için tasarlanan dışlayıcı yeri göstermesi bakımından son derece anlamlıdır. Yeni ve geleceğin Avrupa'sında İslam ve Müslümanların rolü ile ilgili olarak iki temel görüş vardır. Bunlar arasında siyasî yelpazenin sağında yer alan ve günümüzde daha fazla taraftar toplayan görüş, Avrupa kültürünün ve medeniyetinin temelini Hristiyanlık olduğunu ileri sürer. Bu görüşe göre İslam, yeni Avrupa Birliği kültürünün dışında olduğu gibi, aynı zamanda ona karşıttır da. (Özyürek 2005:509).

3.1.3. Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Ayrımcılık

İslamofobi olgusuyla ilgili yapılan analizlerde ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık da sıkça gündeme gelmektedir. Avrupa'da ırkçılık eğilimi günümüzde azalmış görünse de her zaman var olagelmıştır. Yine "Ben beyazım, ben modernim, ben üstünüm anlayışı" ile ifade edilebilecek etnosentrizmin egemenliği ise Avrupalılar arasında hiçbir zaman kaybolmuş değildir. Bir diğer ifadeyle, Avrupa'da yaygınlaşmaya başlayan İslamofobinin, İslam kültürünü yadsımanın temelinde de Batının evrenselliği ve etnosentrizmi yatmaktadır (bkz. Haleber 2005:215-8). Fakat her halükarda Batı toplumlarında göçmenlere karşı sergilenen ayrımcılık ve yabancı düşmanlığının, Müslüman göçmenler söz konusu olduğunda daha da yoğunlaştığı ve şiddetinin arttırdığı görülmektedir (bkz. Strabac and

Listhaug 2008:268). Yabancılara karşı sergilenen ayrımcılıkta, her ne kadar sosyo-ekonomik dezavantajlar ön plana çıksa da, ırk, etnik köken, din, toplumsal cinsiyet (gender) vb. farklı özelliklerle ilgili olan ayrımcılığın çok boyutlu bir doğası olduğu bilinmektedir (Choudhury 2007:92-3). Şu halde İslamofobinin özellikle Avrupa bağlamında ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılıktan ayrı ele alınıp analiz edilemeyeceği açıktır (Ramberg 2004:6).

İslamofobinin kökenleri İslam ile Hristiyanlık arasındaki tarihî karşılaşmalara ve çatışmalara kadar geri götürülebilirse de, 1960'lı yıllardan itibaren yaşanan işgücü göçü önemli bir dönüm noktasıdır. Bugün tüm dünyada olduğu gibi Avrupa'da da her geçen artan Müslüman varlığı Batılılarda yabancı düşmanlığı eğilimini arttırmaktadır. Mevcut demografik istatistikler Avrupa Birliği'nde ikamet eden Müslümanların sayısının yaklaşık 20 milyon olup, AB'nin toplam nüfusunun yaklaşık % 5'ine karşılık geldiğini göstermektedir (bkz. Savage 2004:27). Müslümanlar, AB toplumunun ikinci en büyük dinî grubunu oluşturmaktadır. Ancak bu insanların sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerden alt sınıfa mensup olmaları neticesinde entegrasyonda yaşadıkları zorluklar göz önüne alındığında yaşanan kültürel çatışma, İslam ve Müslümanlar hakkında önceden zaten var olan olumsuz imajın pekişmesine ve yabancı düşmanlığı ile karışık İslamofobik tutum ve davranışlara yol açtığı söylenebilir. Nitekim Fransız siyaset bilimci Vincent Geissler, bir çalışmasında Fransa örneğinden hareketle "İslam korkusunun temelinde yabancı düşmanlığının yattığını" belirtir. Geissler, İngiliz tarihçi Norman Daniel'e atfen, Hristiyanların Müslümanlara karşı ilk dönemlerde sergilemiş olduğu önyargılı tutumların günümüzde de aynı şekilde sürdüğünü ifade eder ve İslamofobinin Müslümanlara karşı uygulanan "modern bir ırkçılık" (modern form of racism) olduğunu ileri sürer (Geissler 2004: 36, 39). Bu yaklaşımıyla göçmenlerin yanında yer aldığı gerekçesiyle bazı kesimler tarafından "gizli Müslüman" olmakla suçlanmış olması da ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve toplumsal dışlama (izolasyon) ile İslamofobi arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir. Farklı kavramlarla aynı gerçeğe vurgu

yapan bir başka araştırmacıya göre 'modern ırkçılık' (neo-racism) 'kültürel dışlama' (cultural exclusion) (Haleber 2005:202) ve 'ötekileştirme' (otherization) olarak ortaya çıkmaktadır.

Avrupa'nın 'öteki' ile birlikte yaşama tecrübesi konusunda zengin bir deneyimi olmadığı için farklı ve yabancı olanlara, topluma sonradan eklenenlere sürekli kuşku ile bakılmıştır. Nitekim bu açıdan bakıldığında Avrupa tarihi 'öteki' ile birlikte yaşama tecrübesi konusunda sorunlarla dolu olduğu kadar büyük trajedilere de sahne olmuştur. Örneğin Almanya'da Avrupa'nın çok önceden 'öteki' olarak ilan ettiği Yahudiler, 20. yüzyılın en büyük soykırımına maruz kalmıştır. Avrupa'da zaman zaman nükseden Antisemitizmi önlemek için yasal düzenlemeler getirilmiş, ancak bu konuda kitleli bilinç değişikliği yeterli düzeyde olmadığı ve 'öteki' ile birlikte yaşama kültürü yeterince içselleştirilemediği için bugün bile antisemitizmin köklerinin tamamen kazındığı söylenemez. Bu yüzden İslamofobinin Antisemitizmin günümüzde farklı ve yeni bir versiyonu olduğu veya günümüzde onun yerini aldığı da ifade edilmektedir (bkz. Cattan 1995:8; Bunzl 2007:66-7). Fakat her ne kadar İslamofobi Antisemitizmin günümüzdeki yeni versiyonu olsa da ikisinin farklı amaçlar için üretilmiş projeler olduğunu belirten Bunzl'a göre Antisemitizm, saf bir etnik temele dayanan ulus-devleti denetlemek için 19. yüzyılda icat edilmişken, tam tersine İslamofobi göçmenlere karşı ulus-ötesi Avrupa kimliğini güvence altına almak amacıyla üretilen yeni bir oluşumdur (bkz. Bunzl 2005). Dolayısıyla Batılıların İslam'a ve Müslümanlara bakışını, Avrupa'da İslam sorununu anlamak her şeyden önce tarihî süreçte Yahudi düşmanlığını oluşturan şartları ve ilişkileri bilmeyi zorunlu kılmaktadır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni grupların topluma eklenmeye başlamasıyla Avrupa'nın sosyal, demografik ve dinî manzarası değişmeye başlamıştır. Renkleri, dilleri ve dinleri farklı olan bu gruplar arasında en görünür ve belirgin olan Müslümanlar, Avrupa'nın yeni "ötekileri" olarak, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra yaşadıkları ülke vatandaşlığına geçmiş olsalar bile "içerdeki tehdit ve düşman" olarak algılanır olmu-

ştur. Bu noktada ilginç bir örnek olarak ‘fişleme’ verilebilir. Küçükcan’ın belirttiğine göre, Avrupa dışından gelerek yerleşen yabancıların “içerdeki tehdit ve düşman” olarak algılanması neticesinde Avrupa Birliği Aralık 2001’de terörle mücadeleyle yönelik önlemler kapsamında “*Common Positions and Framework*” adında bir belgeyi kabul etmiş, üye ülkeler de bunu kendi yasalarına yansıtarak bir takım düzenlemeler yapmıştır. Bu çerçevede istihbarat birimleri “içerdeki yabancı düşmanları” dinî profil kullanarak fişlemeye başlamıştır. İngiltere, Danimarka, Norveç ve Almanya gibi ülkelerde Müslüman öğrenciler dahi potansiyel tehdit oluşturdukları gerekçesiyle fişlenmiştir. Zamanla fişlemenin kapsamı genişletilmiş ve Müslüman iş adamları, sivil toplum kuruluşları, dernekler ve cami cemaati mensupları da izlenmeye alınmıştır (bkz. Küçükcan 2006). Anlaşılan günümüzde giderek küreselleşme eğilimi gösteren şiddet ve terör olayları ile yabancı düşmanlığı ve ırkçılık eğilimleri birleşmiş, bu da İslamofobinin yükselmesinde ve dalga dalga yayılmasında önemli ölçüde etkili olmuştur.

Müslümanlara yönelik dışlama ve ayrımcılık, İslamofobik tutumlardan kaynaklanmış olabileceği gibi, genellikle bunlarla iç içe geçmiş olan ırkçılık ve yabancı düşmanlığına bağlı olarak da ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla Müslümanlara karşı ayrımcılık ve düşmanlığın daha geniş kapsamda, göçmenlere ve azınlıklara yönelik yabancı düşmanlığı ve ırkçılık bağlamında, ele alınması gerekmektedir. Ancak İslamofobinin tamamen ırkçılık veya yabancı düşmanlığı ile açıklanabilmesi son derece güç olmakla birlikte Avrupa’da yaygın olan bu gerçekliklerin önemli ölçüde etkin olduğu da bir gerçektir. Gerçekte ırkçılık, ayrımcılık ve sosyal marjinalleşme, İslamofobik tutum ve tavırların ortaya çıkmasına neden olduğu gibi aynı zamanda toplumsal bütünleşme ve entegrasyonun önünde de ciddi tehditler oluşturmaktadır (Choudhury 2007:77). İslamofobik tutum ve tavırlar aslında Avrupa’da ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığa karşı mücadele çabalarını da önemli ölçüde engellemektedir. Fakat bütün bunlara rağmen belirtilmelidir ki, Avrupa ülkelerinde yetkili ve sorumlu kişiler ve bazı sivil toplum kuruluşları yabancılara

karşı her tür ayrımcı ve ırkçı tutumlara karşı tepki göstermekte, hatta suç duyurusunda bulunarak hukukî yollara başvurmaktadır.

3.1.4. Batı’da İslam İmajı: Oryantalizm, Medya ve Siyaset

Batı dünyasındaki olumsuz İslam imajının oluşmasında İslam ile Hristiyanlık dinlerinin mensuplarının uzun bir tarihî süreçte çeşitli vesilelerle karşılaşmalarının etkisine işaret edilmişti. Bu bağlamda uzun bir geleneğe sahip “Şarkiyatçılığın” (oryantalizm) etkisinden de söz etmek gerekmektedir. Batı dünyasında genelde Doğu, özelde de İslam hakkında araştırmalar yapma geleneğinin uzun bir tarihî geçmişi olduğu bilinmektedir. Edward W. Said tarafından ‘*Oryantalizm*’ adı verilen bu geleneğin (bkz. Said 1991) özellikle 19. yüzyılda daha sistematik bir şekilde bilimsel araştırmalar yapmaya başladığı bilinmektedir. Cemil Meriç’in ifadesiyle “sömürgeciliğin keşif kolu” olarak nitelenen “oryantalizm” (Meriç 1986:61) ve “oryantalist bakış”, Batı’nın doğu algısını açıkça gösterir. 1795 yılında Paris’te Sylvestre de Sacy öncülüğünde başladığı bilinen “bilimsel oryantalizm” döneminde yapılan araştırmalarda bilimsel bir kisve altında İslam ve Müslümanlar genelde ‘öteki’ olarak nitelenmiştir. Bu araştırmalarda kullanılan analitik araçlar arasında yer alan kavramlar, tanımlamalar ve kuramlar yardımıyla İslam özellikle akıl ve bilim karşıtı bir din konumuna yerleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece İslam ve Hz. Muhammed hakkında ‘savaş’, ‘cihat’, ‘şiddet’, ‘yayıma’, ‘şehvet’ ve ‘cinsellik’ temelinde kurgulanmış ideolojik bir bakış geliştirilmiştir. Bugün de Batı medyasında, İslam ve Hz. Muhammed ile ilgili hem sembolik düzlemde, hem de İslamî kültürel kavramlar düzleminde karışıklık yaymaya devam etmesiyle savaş, cihat, şiddet ve fanatizm etrafında klasik oryantalistlerce işlenen tasvir ve imgeler, yeniden güncellenerek Batılı zihinlere adeta kazınmıştır. Bu bağlamda “Şeytan Ayetleri”, “Karikatür Krizi” ve XVI. Benedictus’in Papa seçilmeden önce Kardinal Ratzinger olarak sarf ettiği sözler birer örnektir. Papa seçildikten sonra 11 Eylül olaylarının 5. yıldönümünde 12 Eylül 2006 tarihinde Almanya’nın Bavyera eyaletinde Regensburg Üniversitesi’nde yapmış olduğu konuşmasında sarf ettiği sözler de Hristiyan dünyasının

İslam'a bakışını en yetkili ağızdan ortaya koymuştur. Papa'nın bu konuşması iki temel iddiaya dayanır. Bu iddialardan ilki, İslam akla değer vermeyen, hatta akli yok sayan bir dindir. İkincisi ise İslam kılıç dinidir, Muhammed yeni bir şey getirmemiş inancını şiddet ve savaş yoluyla yaymıştır.⁴

Batı dünyasında İslam'a ve Müslümanlara yönelik bu ve benzeri stereotipi ve önyargıların daha çok medyada yer aldığı (bkz. Strabac and Listhaug 2008:273) ve dolayısıyla günümüzde İslamofobik tutum ve tavırların üretilmesi, kristalleşmesi ve yaygınlık kazanması noktasında Batılı medyanın çok etkin bir rol oynadığı bilinmektedir (bkz. Kenes 1998). Bilindiği gibi sosyal öğrenme süreçlerinde son derece etkin bir güç olan medyada kullanılan semboller, işaretler, resimler ve sözcükler yalnızca bir mesaj taşıma araçları olmayıp aynı zamanda insanların dünya görüşlerini yeniden şekillendiren unsurlardır. Sözelimi bir yanlış haber veya önyargı sürekli tekrarlanmak suretiyle gerçek gibi algılanmaya başlar. Anlaşılan medya mesaj vererek bilgilendirmenin ötesinde insanların zihin ve davranışları üzerinde de son derece yönlendirici bir etkiye sahiptir. Batı toplumlarında da medya, İslam ve Müslümanlar hakkındaki yaygın önyargıların bu toplumların kolektif bilinçlerine sağlam bir şekilde yerleştirilmesi noktasında etkin bir manipulatif fonksiyon icra etmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren genelde tüm göçmenler, özelde ise Müslüman göçmenlerle ilgili olumsuz imajlara yoğun bir şekilde yer veren Batı medyası, tarihten günümüze miras kalan bir İslam karşıtlığı (anti-İslamizm) oluşmasına ve geniş halk kitlelerinde yankı bulmasına, böylece bir İslamofobi gerçeğinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim Avrupa İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi (EUMC)⁵ tarafından 2006 yılında hazırlanan raporda, medyanın Batı insanındaki İslam ve Müslüman algısında ve İslamofobinin oluşumunda son derece etkili olduğu belirtilmektedir. (bkz. EUMC Raporu 2006). Kitle iletişim araçlarında yansıtılan İslam imajı çoğunlukla eksik olup, İslam genelde saldırılar, savaş ve isyanlarla beraber anılmaktadır (bkz. Privot 2004:47-49).

Anlaşılan medyada İslam'dan çok az bahsedildiği, bahsedildiğinde de çoğu zaman doğruluğun-

dan ve içeriğinden emin olunmayan konuların genelde şiddet bağlamında yorumlanarak haber yapıldığı gerçeğine vurgu yapılmaktadır. Şu halde sorunun özünde bilgi kirliliği, yani yanlış bilgilendirme ve yanlış bilgilendirme (dezenformasyon) yatmaktadır. Bir diğer ifadeyle, Batılıların İslam hakkında eksik ve yanlış bilgilencikleri, yani Batı dünyasının İslam'ı ve Müslümanları yeterince tanımlamaları söz konusudur.

Öte yandan Batıda İslam hakkındaki olumsuz imaj ve önyargıların yeniden üretilerek yaygınlaşmasında aşırı milliyetçi çizgide yer alan siyasî partiler ve organizasyonların da son derece etkin bir rol oynadığı açıktır. Batı siyaset çevrelerinde İslam Müslüman ülkelerden gelen göçmenlerin entegrasyonunu ve bireysel gelişmesini engelleyen bir din olarak algılanmaktadır (bkz. Sunier 2005:229). Yine bu çevrelerde çoğu zaman bir din olarak İslam ile köktendinci (fundamentalist) hareketlerin aynı kategoride değerlendirildiği gibi, camilerin ve İslam okullarının da İslamî köktendinciliğin merkezleri olarak algılandığı görülmektedir. Söylemlerinde İslam karşıtlığı ve düşmanlığı yönünde propagandalara sıkça yer veren siyasî partilerin Avrupa'nın hemen her ülkesinde var olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında ilk akla gelenlerden Avusturya'da Özgürlük Partisi (FPÖ) (bkz. Hafez 2007) ile Hollanda'da Özgürlük Partisi (PVV) ve Liberal Parti (VVD) (bkz. Sunier 2005:222-3) İslam tehdidi efsanesinin yaygınlaştırılmasına en çok katkı yapanlardır. "Belçika'da İslamofobi" başlıklı bir makalede yazarlar, böyle bir siyasî oluşum olarak Vlaams Blok (VB) hakkında örnekler sunmaktadır (bkz. Aydın ve Yardım 2008:24-27). Batı için İslam'ın bizzat kendisini bir tehdit olarak algılayan bu tür siyasî partilerin Avrupa'da oylarını artırması sağduyulu çok geniş bir kesim tarafından kaygıyla karşılanmaktadır.

Anlaşılan Batı toplumlarında Müslümanlara karşı artan İslamofobi ve buna paralel olarak zaman zaman ortaya çıkan saldırıların temelinde yüzyıllar öncesine uzanan Hristiyanlık-İslam karşılaşmalarıyla, özellikle 12. ve 13. yüzyıllarda Haçlı seferleri sırasında Batı insanında oluşan olumsuz İslam ve Müslüman imajı oldukça etkilidir. Bu imaj oryantalist çalışmaların etkisiyle bilimsel bir zemi-

ne oturtulmaya çalışılmıştır. Hiç kuşku yok ki bunlara misyonerlerin ve seyyahların yanlı ve maksatlı değerlendirmeleri de eklenebilir. Günümüzde siyaset çevrelerinin ve medyanın İslam, Hz. Muhammed ve Müslümanlar hakkındaki imaj ve önyargıları yeniden üretilerek yaygınlaşmasında ve adeta Batılı insanın bilinçaltına yerleştirilmesinde son derece etkin bir rol oynadıkları da unutmamak gerekir. Şu halde İslamofobi, uzun bir geçmişi olmakla birlikte günümüzde yeniden üretilerek bir anlamda Batılıların bilinçaltına itilmiş çok köklü bir korku, İslam korkusu olarak anlaşılabilir.

3.2. MÜSLÜMANLARDAN KAYNAKLANAN SEBEPLER

3.2.1. İletişim/İletişimsizlik Sorunu

İslamofobik tutum ve tavırların ortaya çıkmasında Müslümanlardan kaynaklanan en önemli etkenlerden biri iletişim veya daha doğrusu iletişimsizlik sorunu olarak belirtilebilir. Avrupa'da yaşayan Müslümanların Batılılarla iletişimlerinde bir eksikliğin yaşandığı gözlenmektedir. Bunun da kökeninde çok çeşitli ve karşılıklı etkenlerin rol oynadığı söylenebilir. Sözelimi ev sahibi konumundaki Batılıların etnosentrik tutumları kadar misafirperverlik, paylaşma ve dayanışma kültürü açısından Türkler ve Müslümanlarla aynı duyarlılık içerisinde olmadıklarından söz edilebilir. Müslümanlar tarafında ise durum daha da farklıdır. Söz gelimi ilk nesil göçmenler alt sınıfa mensup kimselerdi. Özellikle eğitim ve kültür düzeyleri çok düşüktü. Kapıcı konumdaki göçmen işçiler ile ev sahipleri arasında belli düzeyde bir iletişimden söz edilebilirse de, kültürel yönden sağlıklı bir iletişim kurulması son derece güçtür. Anlaşılan iletişimdeki en önemli eksiklikler kültürel alanda yoğunlaşmaktadır.

Her şeyden önce yerli Avrupalılar ile göçmen Müslümanlar arasındaki iletişimsizliğin temelinde 'dil' sorunu yer almaktadır. İnsanlar arası iletişimde ve etkileşimde en önemli araçların başında gelen dil konusunda, söz gelimi yabancı dil öğrenme hususunda Müslümanlar arasında büyük bir isteksizlik olduğu gözlenmektedir. Daha ziyade göçmen hayatında gözlenen 'eğretilik' ve 'geçicilik' ile anlaşılabilir bu tutum, yapmış olduğumuz gözlemlere göre, özellikle birinci nesil Türkler arasında

oldukça yaygındır. Uzun yıllar yurtdışında yaşamış olmalarına rağmen hâlâ kendi ihtiyaçlarını görecekte düzeyde yabancı dil öğrenmeyenlerin önemli bir yekûn tuttuğu birinci nesil Türkler çeşitli ihtiyaçlarını giderme, sözelimi hastanelerde sağlık hizmeti alma durumunda kaldıklarında çoğu zaman çocuklarının tercümanlığına başvurumaktadırlar.

Yerli Avrupalılar ile göçmen Müslümanlar arasındaki iletişimsizliğin kökeninde dilin yanı sıra din unsurunun da etkili olduğu söylenebilir. İslam'ın en son ve en mükemmel din olduğuna inanan Müslümanlar, Hristiyanlığı ilahî dinler arasında kabul etmekle birlikte tevhit inancı noktasında bir sapma yaşandığı düşüncesindedirler. Bu düşünce de Hristiyanlarla iletişim ve diyalog konusunda isteksizliğe itmektedir. Anlaşılan yerli Avrupalılar ile göçmen Müslümanlar arasındaki iletişimsizliğin kaynağında dil ve din farklılığı son derece etkindir. Bu bağlamda bir azınlık durumundaki toplumlarda sıkça görülen kimliksizleşme korkusuna karşı geliştirilen temel direnç noktaları olarak 'dil' ve 'din' öne çıkmaktadır (Akgönül 2008:92). Bir diğer ifadeyle, Avrupa'da yaşayan Müslümanlar da inançlarını, kültürlerini ve kimliklerini yitirmeme adına içlerinde bir yabancı korkusu taşımaktadırlar. İnançlarını, kültürlerini ve kimliklerini kaybetme endişe ve korkusunun izlerine sadece sosyo-ekonomik ve kültürel yönden alt sınıfta olan birinci nesilde değil üniversite eğitimi almış, hatta akademisyen olarak görev yapanlarda da rastlandığı söylenebilir. Sözelimi "Avrupa'daki hürriyetlerin Tanrı'dan özgürleşme" suretiyle gerçekleştiğini ve geliştiğini belirten bir akademisyen, Batı toplumlarında görülen İslamofobinin aşılması noktasında siyasetin başvuracağı alanın seküler bir alan olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre Müslümanların önündeki en büyük tuzak, İslamofobinin kendilerini dönüştürerek ilkelerine yabancılaştırma ve ahlakî duruşlarını bozma yönünde gelişeceğini ve bu çerçevede "Avrupa'ya özel bir İslam yorumu" nun (Euro-İslam) ortaya çıkabileceği belirtir (Okumuş 2007:119, 133-5). Oysa Avrupa İslamı'nın Avrupa'daki Müslümanların İslam dünyasıyla ilişkisini koparmayı hedefleyen gizli bir İslam karşıtlığının ifadesi mi olduğu yoksa İslamî toplulukların atılım yapabilmelerini sağlayacak

önemli bir imkân mı sunacağı henüz belirginlik kazanmamıştır (bkz. Subaşı 2005:40-1). Şu halde içinde bulunduğu toplumla iletişimsizlik halinde olan Müslüman toplulukların bir takım endişe ve kaygılar içinde oldukları gibi, yaşanan gelişmeleri de sağlıklı bir şekilde değerlendirmesi son derece güç olacaktır. Anlaşılan Müslümanlar arasında genelde bir özgüven eksikliği söz konusudur.

Genel olarak göçmenlerin geliştirdiği bir diğer direnç noktasının da “anavatanı bağlılık” olduğu söylenebilir. Avrupa’da yaşayan Türkler arasında zaman zaman yaptığımız gözlemlerde özgüven eksikliğini yanı sıra Türkiye’ye odaklı bir hayatın yaşandığı, Avrupa kültürü, kimliği ve Hristiyanlık gibi konuları tanıma gereği duymadıkları tespit edilmiştir. Avrupa’da adeta İslami gettolar oluşturulmuş durumdadır. Uydu üzerinden yayın yapan radyo ve televizyon kanalları ile internet gibi yeni iletişim araçları aracılığıyla Türk aileleri fiziksel olarak Avrupa’da yaşıyor gibi görünseler de, gerçekte gündelik hayatlarını anavatanları Türkiye’de imiş gibi sürdürmektedirler. Özellikle uydudan yayın yapan televizyon kanallarıyla Türkiye ile olan bağlarını güçlendirmeye çalışıyorlar (bkz. Aksoy 2007:434-439). Anlaşılan yabancı bir ülkeye giderek orada yeni bir dil öğrenerek, işe girerek bir şekilde “varılan coğrafya” (gurbet) ile yakından bir temas sağlanmaya çalışılmakla birlikte “ayrılan coğrafya” (anavatan) ile de bağlantıların koparılmasına büyük bir özen gösterilmektedir.

Bu noktada ilginç bir örnek olarak, 1992 yılının Kasım ayında beş Türk’ün katledilmesi üzerine Berlin’in Mölln kentinde Türkiyemspor futbol takımıyla bir Alman takımı arasında oynanan ve tüm ırkçılık kurbanları için saygı duruşuyla başlayan dostluk maçında Türk seyircilerin ellerinde radyo ile anavatan Türkiye’deki maçları takip ettikleri ve yaptıkları tezahüratların da yine anavatanları Türkiye’ye dönük olduğunu aktaran bir akademisyen Türklerin böylece zihinsel olarak Türkiye’de ama fiziksel varlıklarıyla da görünürde Türkiyemspor ile dayanışma duygularını sergilediklerini belirtir (Kastoryano 2007:63). Anlaşılan, yurtdışındaki Türklerin “*ikamet bölgeleri*” (territory of residence) Avrupa’da olsa da, “*referans bölgeleri*” (territory of reference) Türkiye olmaktadır. (bkz.

Kastoryano 2007:78). Bu durumun, yurtdışında yaşayan Türklerin dinî ve millî kimliklerini ve kültürlerini korumaları açısından son derece fonksiyonel olsa da, buldukları ülke halkıyla iletişimlerini, toplumsal entegrasyonlarını olumsuz etkilediği gibi, netice itibarıyla İslamofobik tutum ve tavırların oluşumuna da uygun bir vasat oluşturduğu açıktır.

Daha ziyade yerleşik toplumun kültürel nüfuzuna karşı koymak ve dışlamayı aşmak maksadıyla yönelinen içe kapanma tutumu aslında azınlık topluluklara özgü genel bir durumu yansıttığı söylenebilir. Fakat içinde yaşadıkları toplumdan yalıtılmış ve içe kapanık yaşama eğiliminin özgün kültürün ve geleneksel değerlerin sürdürülmesinde fonksiyonel olduğu bilinse de her halükarda fundamentalist ve totaliter eğilimleri tetiklediği ve adeta bir kısır döngü yarattığı gözlenmektedir.

Öte yandan iletişim veya iletişimsizlik sorununun sadece Müslümanlarla Batılılar arasında yaşandığını söylemek yanıltıcı olacaktır. Zira yapmış olduğumuz gözlemlerden hareketle, aynı sorunun Avrupa’da yaşayan Müslümanların kendi aralarında da yaşandığını ve buna bağlı olarak aralarında dayanışma bilincinin ve kültürünün de fazla gelişmemiş olduğunu söylemek mümkündür. Hatta sadece çeşitli etnik kökenli Müslümanlar arasında değil, aynı zamanda aynı etnik kökenliler arasında da bir iletişimsizliğin izlerini görmek mümkündür. Bu hususa örgütlenme ve temsil konusunda da değinilecektir.

3.2.2. Örgütlenme ve Temsil Sorunu

Hristiyan batıda yüzyıllar öncesine uzanan köklere sahip olduğu anlaşılacakla birlikte son yıllarda tüm dünyada gözlenen İslamofobik tutum ve tavırların ortaya çıkmasında sadece Batılıların sorumlu tutulmasının nesnel bir değerlendirme olamayacağı açıktır. Dolayısıyla Müslümanların da özellikle bir din olarak bağlı oldukları İslam’ı temsil noktasında belli ölçüde sorumluluk sahibi oldukları söylenebilir. Bir diğer ifadeyle, bugün yaşananlar aslında Müslümanların bir örgütlenme ve temsil sorunu ya da İslam korkusu ve karşıtlığına karşı örgütlü ve sivil bir sesin yükseltilmesi noktasındaki yetersizlik sorunu olarak da okunabilir.

Bu bağlamda uzun bir geçmişi olan Hristiyanlık-İslam karşılaşmasını bir makale sınırları içerisinde bütünüyle değerlendirmenin güçlüğü göz önüne alındığında, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye, Kuzey Afrika ülkeleri, Pakistan ve Bangladeş gibi nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkelere Avrupa'ya yaşanan işgücü göçü üzerinde durmak hiç kuşkusuz daha sağlıklı değerlendirmeler yapma imkânı verecektir. Böylece günümüzde azalarak da olsa halen devam eden bir sürecin içerisindeki ihmaller, eksiklikler ve hataların da bir anlamda genel bir sorgulanması yapılmış olacaktır.

Yaklaşık yarım asrı bulan bu süreçle ilgili olarak vurgulanması gereken ilk hususun belli bir göç politika eşliğinde yürütülmemiş, daha ziyade günü birlik sürdürülmüş olmasıdır. Göç olayı ve göçmen işçiler sosyal, kültürel, dinî yönden değil, daha ziyade iktisadî açıdan değerlendirilmiştir. Bu ihmal veya eksiklik Batı ülkelerinin ilk zamanlardaki göçmen politikası nedeniyle fazla dikkat çekmemiştir. Ancak son yıllarda durum değişmiş, başta Almanya, Fransa ve Hollanda olmak üzere tüm Avrupa ülkelerinde dışlayıcı bir göç politikası takip edilmeye başlanmıştır.

Bu bağlamda Türkiye'nin göç politikası bir örnek olarak verilebilir. Türkiye'de dış göç politikası başlangıçta Dışişleri Bakanlığı nezaretinde yürütülmüş, daha sonra Devlet Planlama Teşkilatı'na devredilmiş, zaman içerisinde de çeşitli Bakanlıklara dağılmıştır. Dolayısıyla dış göç politikalarının oluşturulması, geliştirilmesi ve uygulanması sürecinde güçlü bir eşgüdüm eksikliği söz konusudur. Benzer şekilde Türk üniversiteleri de dış göç konusuna gereken önemi vermemiş, tabir caizse yaşanan gerçekliğe seyirci kalmıştır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın bu alandaki çalışmalarını da kendi görev alanı olması hasebiyle daha ziyade iş alanları ve çalışanlarla ilgili istatistikler ve çalışanların haklarıyla ilgili yargı kararlarıyla sınırlı kalmıştır. Avrupa üniversitelerinde yapılan bilimsel araştırmaların ve yayınların büyük bir kısmı şarkiyatçılar (oryantalistler) tarafından yürütülmektedir. Akademisyenler arasında Türkiye veya İslam ülkeleri konusunda uzman olanların sayısı yok denecek kadar azdır. Hal böyle olunca toplumsal çatışmalar, hukukî anlaşmazlıklar ve eğitim po-

litikalarının oluşturulması gibi konularda yargı makamları, kamu/yerel yönetim birimleri, eğitim kurumları güvenilir ve zengin kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ihtiyaç bilimsel yoldan veya birinci elden karşılanamayınca boşluğu daha ziyade medyanın tek yönlü yayınlarında servis ettiği imge ve imajlar ile gündelik hayattan alınmış müferrit örneklerin doldurması kaçınılmaz olmaktadır (bkz. Abadan-Unat 2007:17).

Avrupa'da yaşayan Müslümanlar farklı etnik kökenler, diller, dünyevi ve dinsel eğilimler, kültürel gelenekler ve politik görüşlerden oluşan çok çeşitli bir karışımdır. Avrupa Birliği içindeki Müslüman nüfuslar arasında en yaygın olanlar Türkiye, Kuzey Afrika, Orta Doğu, Pakistan, Bangladeş ve eski Yugoslavya kökenlidir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da aralarında işbirliği ve koordinasyon oluşturacak organizasyonel bir örgütlenme söz konusu değildir. Hatta aynı etnik kökenden gelenler arasında bile çeşitli etnik, kültürel, siyasî, dinî sebeplere bağlı olarak sekteryen ayrışmaların, bir takım iç sorunların, çekişme ve çatışmaların varlığından söz edilebilmektedir (bkz. Hıdır 2007:65-6). Öyle ki İslamî topluluk arasındaki çelişki, çatışma ve hatta düşmanlıkların "Batı dünyasına duyulan nefretten çok daha güçlü" olduğu bilinmektedir. Bu gerçekten hareketle İslamî bir uyanıştan söz edilemeyeceği gibi, radikal ve fundamentalist hareketlerin bile Batı'ya saldırma amacıyla bir "kutsal savaş" (holy war) öngörmediği ileri sürülmektedir (bkz. Karlsson 2004:8).

Önceden yaygın tanımlamayla "Almanca" denilen, günümüzde ise "Euro-Türkler" (bkz. Şen 2007) olarak anılan yurtdışında yaşayan Türkler 1980'li yıllara kadar çeşitli sosyal, kültürel, dinî ve sportif amaçlı dernek ve organizasyon kurmuşlardır. 1980 sonrası özellikle dinî alanda Diyanet İşleri Başkanlığı öncülüğünde örgütlenme eğilimi ortaya çıkmasıyla "resmi İslam" (official Islam) – "karşı İslam" (alternative Islam) algılaması söz konusu olmuştur. Bu karşıtlığın örgütlenme ve temsil konusunda bir zayıflık oluşturduğu söylenebilir de, son yıllarda Türkiye'nin değişen siyasî ve dinî yapılanması nedeniyle söz konusu karşıtlığın önemli ölçüde belirsizleştiği söylenebilir (Akgönül 2008:107-8).

Avrupa’da yaşayan Müslümanlar tarafından kurulmuş dernek, vakıf gibi organizasyonlar hakkında kesin bir istatistiksel bilgi olmadığı için bir fikir vermesi açısından büyük bir Müslüman nüfusu barındıran Almanya’da Türklere ait derneklerin sayısı ve türlerine bakmak yararlı olacaktır. 2002 yılı itibariyle Almanya’da Türklere ait toplam 2014 dernek bulunmakta ve çeşitli faaliyetler göstermektedir. (bkz. Tablo 1).

Tablo 1’de de görüldüğü üzere bu derneklerin kuruluş amaçları açısından incelendiğinde, % 33.27’si sosyal ve kültürel, % 33.17’si dinî, % 17.03’ü sportif, % 16.53’ü de diğer amaçlı olduğu görülür. Bu rakamların Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı istatistikleri olduğu düşünüldüğünde, her ne kadar sosyal bilimsel açıdan güvenilir ve geçerli bir analiz yapılmasını güçleştirse de, özelde Almanya’da genelde de tüm Avrupa’da Türklere ait derneklerle ilgili genel bir fikir verdiği de açıktır. Şu halde yurtdışında Türklere ait derneklerle ilgili olarak bir analiz yapılırken bu rakamlarla birlikte gözlemlere yer verilmesi daha kapsamlı ve tutarlı olacaktır. Bu bağlamda denebilir ki, kuruluş amaçları ve faaliyet alanları itibariyle yurtdışında Türklere ait dernekler siyaset alanına fazla rağbet etmemişlerdir. Bir diğer ifadeyle, bu dernekler arasında belli bir süre Almanya’da yaşamış ve çalışmış olan Türklere çifte vatandaşlık hakkı ile yerel yönetim biçimlerine katılma hakkının tanınması için çaba sarf edenler önemsiz bir yer tutar. Anlaşıldığı kadarıyla örgütlenme noktasında çeşitli dernekler kurulmuş olmakla birlikte bunların fonksiyonel olabilmeleri ve aralarında işbirliği ve koordinasyon sağlanması noktasında bir zayıflıktan veya eksiklikten de söz edilebilir. Şu halde yurtdışında bulunan derneklerin güçlendirilmesi ve aralarında

işbirliği ve koordinasyonun sağlanması gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle, yurtdışında yaşayan Türkler, daha genel bir ifadeyle Avrupalı Müslümanlar açısından kamu hayatına, örneğin politik, ekonomik, sosyal ve kültürel kurumlara ve süreçlere daha etkin bir şekilde demokratik katılım ve mobilizasyon için yeni alanlara ve yeni örgütlenme biçimlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bununla birlikte olumlu bazı gelişmelerin yaşandığını da belirtmek gerekmektedir. Çokkültürlülüğü yeni yeni kabul etmeye başlayan Almanya’nın ilk Türk kökenli Alman Federal Meclis Milletvekili Cem Özdemir’in 15 Kasım 2007 tarihinde Alman Birlik 90/Yeşiller Partisi’nin ilk eş başkanı olarak seçilmesi bu bağlamda zikredilmesi gerekir. Aslında hemen her alanda başka Cem Özdemir’lerin varlığı da bilinmektedir (bkz. Şen 2007:134-8; 2008:6). Bu bağlamda demokratik katılım ve mobilizasyon için duyulan yeni alan ihtiyacına cevap olması açısından yeni bir oluşumdan, *Göçmen Forumu*’ndan söz etmek gerekmektedir. Yeni bir ulus-aşırı alan olarak ortaya çıkan bu oluşum, varlığını AB bütçe politikalarına borçlu olsa da, AB dışından gelmiş olmakla birlikte Birlik üyesi ülkelere yerleşmiş toplulukların kendilerini ifade edebilmeleri, tezlerini gündeme getirerek seslerini duyurabilmeleri ve AB yetkilileriyle işbirliği halinde eşgüdümlü faaliyetler sergileyebilmeleri açısından bir platform haline gelme yönünde gelişmektedir. Türk derneklerinin, kurulduğu ilk günden itibaren Forum içinde önemli roller üstlenmiş oldukları bilinmektedir. Halen Forum’da 16 Türk derneği yer almaktadır (bkz. Kastoryano 2007:71-2).

Bu noktada Avrupa’da yaşayan Türkleri diğer Müslümanlardan ayrı bir kategoride değerlendirmek büyük bir zorunluluk arz etmektedir. Zira içinde yaşadıkları toplumla ilişki içinde olma isteminin Avrupa’da diğer Müslüman topluluklara göre çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle, “Euro-Türkler”in buldukları ülkelerin sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik alanlarına kendi kimlikleri, sesleri, renkleri, estetik anlayışlarıyla eklemlenme çabası içinde oldukları söylenebilir (bkz. Kaya ve Kentel 2005). Söz gelimi Avrupa’da veya Batı’da yaşayan Arap kökenli Müs-

TABLO 1: Almanya’da Türklere ait derneklerin sayısı ve türleri

Dernek türü	n	%
Sosyal ve kültürel	670	33.27
Dinî	668	33.17
Sportif	343	17.03
Diğer	333	16.53
TOPLAM	2.014	100.0

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Raporu 2000-2001 (2002: 48).

lumanlar ile Türklerin din anlayışları ve dünya görüşleri konusundaki önemli bir farklılık söz konusudur. Fransa'daki olayları 21 Kasım 2005 tarihli nüshasında *The Other Face of France* başlığı ile kapak yapan *Time* dergisinin Avrupa baskısında "Fransa'daki isyan neden Almanya'da çıkmıyor?" sorusu sorulmuş, cevap olarak da "Çünkü orada Türkler var" denilerek etnik köken ile din anlayışları arasındaki farklılıklara işaret edilmiştir. Berlin'de Türk göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı Kreuzberg ve Neukölln bölgelerinde "sokaklarda amaçsızca dolaşan kızgın adamların" bulunmadığı, buradaki gençlerin isyan çıkartmaktan daha çok yaşam koşullarını iyileştirmek için fırsat aradıklarını, çalıştıklarını ve istihdam yarattıkları belirtilmiştir (bkz. Boston vd. 2005).

Bu bağlamda Fransa'da yaşayan Türkler tarafından kurulan "*Fransa Çok Kültürlü Gençlik Örgütü*"nü (COJEP)⁶ anmak gerekmektedir. 1985 yılında Fransa'nın Strasburg kentinde kurulan bu kuruluş etrafında toplanan bir grup insan, kendilerini "Fransalı-Müslüman-Türk" olarak tanımlar ve 'Cojepiennes' olarak adlandırır. Batı toplumlarıyla bir arada ama onlara karşı bir tehdit oluşturmadan yaşama amacında olan bu topluluk, farklı dilleri, dinleri, renkleri ve ülkeleri kucaklama yönünde faaliyet göstermektedir. Buldukları ülkenin yurttaşlığını almak, meşru araçlar kullanarak siyaset yapmak arzusunda olan topluluk, sergilemiş olduğu farklı ve yapıcı yaklaşımlarla sürekli olarak değiştiğini düşündükleri Avrupalılık kimliğine farklı bir ses ve renk getirebileceklerini ve böylece çok-kültürlü yeni bir Avrupa oluşumuna katkı yapacakları teziyle çeşitli faaliyetler sergilemektedir (bkz. Akgönül 2008:105-6). Bu tür oluşumlar İslam'ı modern bir tarzda yorumlayarak onun batı değerlerine bir tehdit oluşturmadığını kanıtladıkları gibi kendilerinin de mevcut sosyo-politik sisteme ekleme çabası içinde olduklarını göstermektedirler. Nitekim Ulrich Beck'in de belirttiği gibi, ulus-ötesi göçmenler her geçen gün ulus-ötesi düşünme ve yaşama, yani hayatlarında birçok kimliği ve sadakati birleştirebilme yönünde daha ileri bir konuma doğru güçlü bir eğilim göstermektedirler (Beck 2000:80). Bunun en önemli göstergelerinden biri de Türklerin AB vatandaşlığına

geçişte diğer milletlerden önde gelmeleridir. Sözgelimi Avrupa Birliği'nin resmî istatistik kurumu Eurostat'ın verilerine göre, 2006 yılında AB vatandaşlığına geçen 735 bin kişi arasında Türkler 64 binle ilk sırayı almıştır.⁷

Şu halde demokratik katılım için gerekli altyapıyı oluşturacak kanunlar çıkarılması ve düzenlemeler yapılması yönünde sürekli Batı'lıları itham eden bir anlayış yerine meşru araçlar kullanmak suretiyle mevcut kanalları zorlamak gerekmektedir. Anlaşılan bir paradigma değişikliği söz konusudur. Başlayan bu değişim çizgisinin güçlenerek sürmesi için hem Türkler hem de diğer Müslümanlar edilgen konumdan etken konuma geçmek durumundadırlar. Bu bağlamda şu hususun vurgulanması elzemdir: Buldukları ülkelerin sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik alanlarında meşru araçlarla örgütlenerek son derece yapıcı etkinliklere katılmak suretiyle kendilerini temsil eden Euro-Türklerin başlattığı açılımları diğer Müslüman organizasyonların da takip etmesi İslamofobinin etkilerinin azaltılması açısından son derece önemli olacaktır.

4. SONUÇ

İslam'ın ve Müslümanların Avrupa'daki varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Avrupa'da yaşayan ve önemli bir kısmı Avrupa Birliği vatandaşlığı alan Müslüman kökenli vatandaşların toplam nüfusu birçok Avrupa ülkesinden daha fazladır. İslam artık Avrupa'dadır ve Avrupalıdır. Çokkültürlü bir geçmişi, bir tecrübesi olmayan Avrupa bu gerçeklerle yaşamayı öğrenmek durumundadır. Bir diğer ifadeyle, kültür, din, kimlik, yurttaşlık gibi konularda daha empatik bir yaklaşım içerisinde olma noktasında Batı'lılara önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Bununla birlikte Müslümanlara da önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Zira içinde bulunduğu toplumla iletişim kuramayan, sessiz ve edilgen bir konumda kalan siyasal ve demokratik haklarını kullanarak meşru kanallarla yönetim mekanizmalarına katılmayan toplulukların kaçınılmaz olarak dinî veya etnik kimliklerine yaslanarak şiddet içeren bir dil kullanacağı açıktır. Bugün İslamofobiden en çok rahatsızlık duyan Avrupalı Müslümanların bu gerçeğin farkında olmaları ve

gereğini yapmaları gerekmektedir. Aksi takdirde marjinalleşecekleri ve Batılı muhataplarında İslamofobik tutumların oluşmasına veya güçlenmesine istemeyerek de olsa katkı yapacakları söylenebilir. Nitekim İslamofobi karşısında Müslümanların neler yapabilecekleri sorusuna cevap arayan bir anlamda özeleştirici gereğini vurgulayan ender akademisyenlerden Özcan Hıdır, yapılabilecekleri kısa ve uzun vadeli olarak ikiye ayırırken ısrarla Müslümanların “*imaj restorasyonu*”na gitmeleri ve bu yönde çaba sarf etmeleri gereğini vurgular (Hıdır 2008b).

Bu bağlamda küresel planda uygun bir konjektürün olduğu belirtilmelidir. Aslında bir paradoks gibi görünse de, 11 Eylül ve sonrasında İslâm’a ve Hz. Muhammed’e yönelik saldırılar, İslam’a karşı yoğun bir ilgiyi de beraberinde getirdiği gözlenmektedir. Sözelimi 11 Eylül sonrası başta ABD ve Avrupa ülkelerinde olmak üzere tüm dünyada İslam, Kur’an ve Hz. Muhammed ile ilgili eserlere yoğun bir talep olmuştur. Dolayısıyla yaşanan gelişmelerin İslam ve Müslümanlar adına yeni fırsat alanları doğurduğu anlaşılmaktadır. Ancak Müslümanların ortaya çıkan yeni fırsat alanlarını

değerlendirebilmeleri için her şeyden önce başkalarından medet ummak ve/veya başkalarını suçlamak yerine self-refleksif yaklaşımla kendilerine dönerek bir özeleştirici yapmaları ve bir imaj restorasyonuna gitmeleri kaçınılmazdır.

Bilindiği gibi dün bugünü, bugün de yarını belirler. Dünün yanlışlarını geleceğe taşımamak adına, halen bir arada yaşayan veya yaşamak zorunda olan Batılıların ve Müslümanların karşılıklı atması gereken önemli adımlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bazı olumlu yaklaşımların, tutum ve tavırların varlığından da söz etmek, tüm dünyada artış eğilimi gösteren İslamofobi sorununun aşılması noktasında atılacak adımlara cesaret verecektir. Sağduyu sahibi Batılı liderler ve yerel yöneticilerin Müslüman toplulukları, dinî cemaatleri ve kutsal mekânları ziyaret etmeleri bu tansiyonun düşmesine katkı yapmıştır. Bu çerçevede modern Türkiye’nin tutumunu, özellikle “medeniyetler ittifakı” gibi yürüttüğü projeleri anmak gerekecektir. Zira bütün bunlar sorunun aşılması noktasında geleceğe güvenle bakılması ve ümitvâr olunması açısından son derece önemlidir.

KAYNAKLAR

1. Runnymede Trust: 1968 yılında kurulan bu organizasyon, kendisini, çoklu bir etnik yapısı olan bir toplum tesisi için eşitlik ve adalet konularına odaklayan bağımsız bir politika üretme ve araştırma kuruluşu olarak tanımlar. Commission on British Muslims and Islamophobia tarafından 1997 yılında hazırlanan Runnymede Trust raporu hakkında bkz. (www.runnymedetrust.org)
2. Pew Araştırma Merkezi (Pew Research Center): Kendisini Amerikan toplumunda ve dünyada gözlenen olgularla ilgili araştırmalar yapan tarafsız bir araştırma kuruluşu (fact tank) olarak tanımlayan bu merkez hakkında geniş bilgi için kendisinin internet sitesine bakılabilir: (<http://pewresearch.org>).
3. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA): Ulusal, bölgesel ve uluslar arası araştırmalar yapmak üzere Türkiye’de kurulmuş kar amacı gütmeyen bağımsız bir araştırma kurumudur. Geniş bilgi için bkz. (<http://www.setav.org>).
4. Papa 16. Benedict’in Regensburg konuşmasının tam metni için bkz. (http://roman-catholicblog.typepad.com/roman_catholic_blog/2006/09/faith_reason_th.html)
5. Avrupa İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi (EUMC) / Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı (FRA): Avrupa İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi (EUMC) 2 Haziran 1997 yılında Viyana’da kurulan bağımsız bir kuruluş olan EUMC, 1 Mart 2007 tarihinden itibaren Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı (FRA) adıyla faaliyet göstermektedir.
6. Fransa Çok Kültürlü Gençlik Örgütü (COJEP): Farklı dilleri, dinleri, renkleri ve ülkeleri kucaklama vizyonuyla 1985 yılında Fransa’da kurulmuş bağımsız bir kurumdur. İnternet üzerinden faaliyetlerini duyuran COJEP hakkında bkz. (<http://www.cojep.com>). Eurostat’ın verileri için bkz. (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>).
7. Abadan-Unat, N. (2007), “Türk Dış Göçünün Aşamaları: 1950’li Yıllarda 2000’li Yıllara”, Kökler ve Yollar: Türkiye’de Göç Süreçleri, Ayhan Kaya ve Bahar Şahin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 3-19
- Akgönül, S. (2008), “Din, Çok Bağımlılık ve Kimlik Korkusu Ekseninde Fransa Türkleri”, Türkiye’den Fransa’ya Göç ve Göçmenlik Halleri, D. Daniş ve V. İrtiş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 91-119
- Aksoy, A. (2007), “Göçmenlik Deneyimine Kozmopolit Perspektiften Bakış”, Kökler ve Yollar: Türkiye’de Göç Süreçleri, A. Kaya ve B. Şahin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 421-443
- Allen, C. (2007), “Islamophobia and its Consequences”, in European Islam: Challenges for Society and Public Policy, S. Amghar, A. Boubekeur and M. Emerson, Brussels: Centre for European Policy Studies, 144-167
- Alsayyad, N. ve M. Castells (2004), Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam, çev. Z.Savan, İstanbul, Everest Yay.

- Amitai, R. and A. Nachmani (2007), *Islam in Europe: Case Studies, Comparisons & Overviews*, Jerusalem: European Forum at the Hebrew University
- Asad, T. (2003), *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity*, Palo Alto, California: Stanford University Press
- Aslan, A. ve E. Demir (2006), "Batı ve İslamofobi", *Zaman*, 22-25 Ağustos 2006
- Aydın, Mehmet Zeki ve Müşerref Yardım (2008), "Belçika'da İslamofobi ve Müslümanlara Yönelik Ayrımcılık", *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII (1), 7-32
- Beck, U. (2000), "The Cosmopolitan Perspective: Sociology in the second age of modernity", *British Journal of Sociology*, 51 (1), 79-105
- Boston, W., A. Purvis, A. Daruvalla, J. van Egmond, J.F.O. McAllister and O. Uçucu (2005), "Outside Looking In", *Time Europe*, 166 (21), November 21
- Bunzl, J. (2007), "European Views of the Middle East: Perception, Prejudice, Projection", in *Islam in Europe: Case Studies, Comparisons & Overviews*, R. Amitai and A. Nachmani (eds.), Jerusalem: European Forum at the Hebrew University, 65-71
- Bunzl, M. (2005), "Between Anti-Semitism and Islamophobia: Some Thoughts on the New Europe", *American Ethnologist*, 32 (4), 499-508
- Bülbül, K., B. Özipek ve İ. Kalın (2008), *Aşk ile Nefret Arasında Türkiye'de Toplumun Batı Algısı*, Ankara, Seta Yay.
- Canatan, K. (1995), *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar*, İstanbul, İnsan Yay.
- Canatan, K. (2005), "Avrupa'da İslam'ın Gelişimine Sosyolojik Bir Bakış: Süreçler ve Trendler", *Avrupa'da İslam*, K.Canatan, İstanbul, Beyan Yay., 67-76
- Canatan, K. (2007), "İslamofobi ve Anti-İslamizm: Kavramsal ve Tarihsel Bir Yaklaşım", *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, Ankara, Eski Yeni Yay., 19-62
- Cardini, F. (2004), *Avrupa ve İslam*, çev. G.Koca, İstanbul, Literatür Yay.
- Cesari, J. (2006), "Use of the Term 'Islamophobia' in European Societies", J. Cesari, *Securitization and Religious Divides in Europe*, Groupe de Sociologie des Religions et de la Laïcité (GSRL), 1 June, 2006, 5-48
- Choudhury, T. (2007), "Muslims and Discrimination", in *European Islam*, S. Amghar, A. Boubekur and M. Emerson, Brussels: Centre for European Policy Studies, 77-106
- Espósito, J. L. (1992), *The Islamic Threat: Myth or Reality?*, 3rd edition, New York: Oxford University Press
- EUMC Raporu (2006), "Avrupa Birliği'nde Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslamofobi", Viyana, 18 Aralık 2006 (<http://fra.europa.eu/fra-material/pub/muslim/EUMC-highlights-TR.pdf>)
- Foucault, M. (2000) *Entelektüelin Siyasî İşlevi*, çev. O.Akinhay, F.Keskin, I.Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yay.
- Geisser, V. (2004), "Islamophobia in Europe: From the Christian anti-Muslim Prejudice to a Modern Form of Racism", in *Islamophobia and its Consequences on Young People*, I.Ramberg, Budapest: European Youth Centre Publications, 36-46
- Gingrich, A. (2005), "Anthropological Analyses of Islamophobia and Anti-Semitism in Europe", *American Ethnologist*, 32 (4), 513-515
- Göle, N. (2006), "Europe's Encounter with Islam: What Future?" *Constellations*, 13 (2): 248-262
- Gültaşlı, S. (2008), "Türkler Avrupa'yı istilâ edecek tezi çöktü", *Zaman*, 20 Kasım 2008
- Hafez, F. (2007), "Avusturya Özgürlük Partisi FPÖ'nün Sağcı Popülizminin Bir Aracı Olarak İslamofobi", *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, Ankara, Eski Yeni Yay., 355-372
- Haleber, R. (2005), "Kızıl Komünist Tehlikenin Yerini Alan Fanatik Müslüman İmajı", *Avrupa'da İslam*, K.Canatan, İstanbul, Beyan Yay., 201-220
- Hıdır, Ö. (2007), "Avrupa'daki Müslüman Azınlıkların Din Eğitiminin Problemleri Üzerine", *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 1 (3), 64-71
- Hıdır, Ö. (2008a), "Batı'da İslam karşıtlığı ve fırsatlar", *Yeni Şafak*, 24 Şubat 2008
- Hıdır, Ö. (2008b), "Hollanda, Wilders ile harakiri yapıyor", *Zaman*, 30 Mart 2008
- Hoffmann, S. (1994), "Europe's Identity Crisis Revisited", *Daedalus*, 123 (2), 1-22
- Huntington, S. (1993), "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs*, 72 (3), 22-49
- Islamic Human Rights Commission (2002), *The Hidden Victims of September 11: The Backlash Against Muslims in the UK*, September 2002
- Karlsson, I. (2004), *İslam ve Avrupa*, çev. G.Ergün, 3.baskı, İstanbul, Cem Yay.
- Kastoryano, R. (2007), "Uluslararası Türk Milliyetçiliği: Yurtdışında Yaşayan Türklerin Milliyetçilik Tanımları", *Kökler ve Yollar: Türkiye'de Göç Süreçleri*, A. Kaya ve B. Şahin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 63-81
- Kaya, A. (2007), "Devletler, Azınlıklar ve Korkunun İktidarı: Euro-Türkler ve Avrupa Birliği", *Kökler ve Yollar: Türkiye'de Göç Süreçleri*, A. Kaya ve B. Şahin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 221-244
- Kaya, A. ve F. Kentel (2005), *Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Keneş, B. (1998), *Batı Medyasında İslam İmajı*, İstanbul, İz Yay.
- Kirman, M. A. (2004), *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Rağbet Yay.
- Kirman, M. A. (2006), "Sosyolojik Açından Şiddet ve Din" *Küresel Bir Sorun Olarak Şiddet ve Din*, Kahramanmaraş, KSÜ Yay., 75-89
- Konig, S. Z. (2008), "The European Union's Strategies in Combating the 'New Wave' of Anti-Semitism", Paper presented at the ECSA-Canada 2008 Biennial Conference "The Maturing European Union", Edmonton, AB, 25-27 September 2008
- Küçükcan T. (2004), "Batı'nın Bilinçaltı Korkusu İslamofobi", *Zaman*, 18 Şubat 2004
- Küçükcan T. (2006), "AB'de Müslümanlar ve İslamofobi", *Radikal* 2, 26 Mart 2006
- Lewis, B. (1990), "The Roots of Muslim Rage", *Atlantic Monthly*, 266 (3), 47-60
- Lewis, Bernard (2004), "Europa Wird Am Ende Des Jahrhunderts Islamisch Sein", *Die Welt*, July 28 2004. Interview with Bernard Lewis
- Maussen, M. (2005), *Making Muslim Presence Meaningful*, Amsterdam: ASSR Working Paper Series, May 2005
- Maussen, M. (2006), "Anti-Muslim sentiments and mobilization in the Netherlands: Discourse, policies and violence", Jocelyne Cesari, *Securitization and Religious Divides in Europe*, Groupe de Sociologie des Religions et de la Laïcité (GSRL), 1 June, 2006, 100-142
- Maussen, M. (2007), *The Governance of Islam in Western Europe*, IMISCOE Working Paper, June 2007
- Meriç, C. (1986), *Kültürden İrfana*, İstanbul, İnsan Yay.
- Okumuş, F. (2007), "Avrupa'da İslamofobi ve Mâbâdî", *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, Ankara, Eski Yeni Yay., 119-143
- Olgun, H. (2008), "Tarihsel Bir Kurgu Ürünü Olarak İslamofoby", *Diyanet İlimi Dergi*, 44 (3), 31-48
- Özyürek, E. (2005), "The Politics of Cultural Unification, Secularism, and the Place of Islam in the New Europe", *American Ethnologist*, 32 (4), 509-512
- Privot, M. (2004), "Islam in the Media: A Pathway to Islamophobia?" in *Islamophobia and its Consequences on Young People*, I.Ramberg, Budapest: European Youth Centre Publications, 47-49
- Qureshi, E. and M. A. Sells (2003), *New Crusades: Constructing the Muslim Enemy*, New York: Columbia University Press
- Ramberg, I. (2004), *Islamophobia and its Consequences on Young People*, Budapest: European Youth Centre Publications
- Runnymede Trust (1997) *Islamophobia: A Challenge For Us All*, London, Central Books
- Safi, L. M. (2007), "Islamophobia: A Call to Confronting a Creeping Disease", March 29, 2007

- Said, E. (1991), *Oryantalizm*, çev. S.Ayaz, 3.baskı, İstanbul, Pınar Yay.
- Said, E. (2000), *Haberlerin Ağında İslam*, çev. A.Alatlı, İstanbul, Babil Yay.
- Savage, T. M (2004), "Europe and Islam: Crescent Waxing, Cultures Clashing", *Washington Quarterly*, 27, 25-50.
- Strabac, Z. and O. Listhaug (2008), "Anti-Muslim Prejudice in Europe", *Social Science Research*, 37, 268-286
- Subaşı, Necdet (2005), "Entegrasyon Politikalarında Yeni Arayışlar: Avrupa İslamı", *Avrupa'da İslam*, K.Canatan, İstanbul, Beyan Yay., 38-66
- Sunier, Thijl (2005), "Hollanda'da Anti-İslamizm", *Avrupa'da İslam*, K.Canatan, İstanbul, Beyan Yay., 221-233
- Şafak, E. (2006), "İslamofobi", *Sabah*, 29 Haziran 2006
- Şen, F. (2007), *Euro-Türkler*, İstanbul, Günizi Yay.
- Şen, F. (2008), "Almanya'da daha çok Cem Özdemir var", *Star Açık Görüş*, 23 Kasım 2008, s.6
- Şenay, B. (2006), "Karikatürler planlı bir sürecin devamı", *Yeni Şafak*, 9 Şubat 2006